

વીર સંવત ૨૪૯૨, ફાગણ વદ ૧૦, બુધવાર
તી. ૧૬-૦૩-૧૯૬૬
ગાથા-૨ થી ૪, પ્રવચન નં. ૨

‘ઇષ્ટોપદેશ’, ‘પૂજ્યપાદસ્વામી’ કૃત છે એનો બીજો શ્લોક ચાલ્યો. બીજા શ્લોકમાં છેલ્લો શબ્દ જુઓ !

દોહા - સ્વર્ણ પાષાણ સુહેતુ સે, સ્વયં કનક હો જાય।

સુદ્રવ્યાદિ ચારોં મિલેં, આપ શુદ્ધતા થાય।।૨।।

એ શબ્દ અહીં છે. ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ના ‘અષ્ટપાહુડ’ માં ‘મોક્ષપાહુડ’ ની ૨૪ મી ગાથામાં છે.

અસોહણજોણં સુદ્ધં હેમં હવેઝ જહ તહ ય।

કાલાઈલદ્ધીએ અપ્પા પરમપ્પઓ હવદિ।।૨૪।।

૨૪ (ગાથા) ‘મોક્ષપાહુડ’. જેમ સુવર્ણ પાષાણ-સોનાનું પાષાણ, સુવર્ણ પાષાણ, હોં! પત્થર. ‘જેસે સુવર્ણ પાષાણ સોધને કી સામગ્રી કે સંબંધ સે...’ એને સાફ કરવાની સામગ્રીના યોગથી સોનું શુદ્ધ સુવર્ણ થઈ જાય છે. તેમ ‘કાલ આદિ લબ્ધિ...’ આ એક શબ્દ અહીં વધારે પડ્યો છે. એ શુદ્ધ દ્રવ્ય આદિમાં કાળ આવી જાય છે. ‘કાલ આદિ લબ્ધિ જો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ઔર ભાવરૂપ સામગ્રી કી પ્રાપ્તિ સે યહ આત્મા કર્મ કે સંયોગ સે અશુદ્ધ હૈ વહી પરમાત્મા હો જાતા હૈ.’ જુઓ! એમાં પણ સામગ્રી આવી હતી. આવી હતી ને? ‘યોગ્ય ઉપાદાન કારણ કે, સંયોગ સે...’ જુઓ! ‘યોગ્ય ઉપાદાન કારણ કે, સંયોગ સે...’ એમાં તો ઘણા અર્થ નીકળ્યા. નહિ? કાલે કહ્યું હતું ને ? પછી ‘પંચાસ્તિકાય’માંથી નીકળ્યું.

યોગ્ય ઉપાદાન કારણનો સંયોગ. સંયોગના ત્રણ પ્રકાર છે. આત્મામાં પરદ્રવ્યનો સંયોગ એને પણ એક સંયોગ કહે છે. એક આત્મામાં થતાં પુણ્ય-પાપના ભાવ, એને પણ સંયોગીભાવ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું? અને એક, જેમ એ સોનું પોતાની શુદ્ધતાને પામે છે, એ શુદ્ધતાની પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય એ પણ એ સામગ્રીથી એ યોગ નિર્મળ પર્યાયનો સોનાને સંબંધ થાય છે ઇ, સંયોગ થાય છે. સોનાને નિર્મળ પર્યાય પ્રગટ થાય એ પણ એક સોનાને સંબંધ, સંયોગ, સામગ્રી થાય છે. એ પણ સંયોગ કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ?

એમ આત્માને શુદ્ધ સ્વરૂપ અંતર્મુખ આનંદકંદની દૃષ્ટિ કરતાં જે નિર્મળ પર્યાયનું પ્રગટ થવું થાય એને પણ સંયોગ કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ? એ વસ્તુમાં ચૈતન્ય દ્રવ્યની જે શુદ્ધતા છે એની પર્યાયની, નિર્મળની પર્યાય પ્રાપ્ત થઈ એને પણ સંપર્ક થયો, સંબંધ થયો, સંયોગ થયો એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

સંયોગના ત્રણ અર્થ થયા. (૧) આત્માને કર્મ જડનો સંબંધ, એ સંયોગ એ પરદ્રવ્યના સંબંધની અપેક્ષાએ વાત છે. (૨) આત્મામાં અનંત આનંદ આદિ ગુણસ્વરૂપ (છે), એની પર્યાયમાં વિકૃત-વિકારી ભાવ, શુભ-અશુભભાવ (થાય છે) એ સંયોગીભાવ (છે), એ બંધનું કારણ (છે). સંયોગી ચીજ એ એક નિમિત્ત છે એ કાંઈ બંધનું કારણ કે કાંઈ છે નહિ. અને (૩) આ સંયોગી નિર્મળ પર્યાય (થાય). આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય અખંડ આનંદની દૃષ્ટિ કરતાં નિર્મળ અવસ્થા થાય એ એટલો સંબંધ થયો. એ મોક્ષનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? એ સંયોગી ચીજ કાંઈ કારણ નથી. સંયોગી ભાવ બંધનું કારણ (છે). અને આ સંયોગ-પર્યાય મોક્ષનું કારણ (છે). એમ પોતે મોક્ષનું કારણ છે. સમજાણું કાંઈ? ઇ સામગ્રી જ પોતે મોક્ષનું કારણ છે.

‘મોક્ષપાહુડ’ છે ને? કીધું ને? ‘અહસોહજોણં સુદ્ધં હેમં હવેહ્’. અહીં શબ્દ ઇ પડ્યો છે, જુઓ! ‘સુદ્ધં’. સુવર્ણ-સોનું પોતે શુદ્ધપણાને પામે છે. અગ્નિનું તો નિમિત્ત (છે). સમજાણું કાંઈ? શુદ્ધપણાને પામે છે, સોનું શુદ્ધતાને થાય છે. એમ ‘કાલાઈલક્ષ્મી અપ્પા પરમપ્પઓ હવદિ’ એમ આત્મા પોતાના અંતર કાળલબ્ધિ, ભાવલબ્ધિ, શુદ્ધ પર્યાયની સામગ્રી, શુદ્ધ સ્વભાવની-ભાવની (સામગ્રી), દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, નિમિત્ત સામગ્રી, એને કારણે આત્મા પોતે પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને આશ્રયે શુદ્ધ પર્યાયની પ્રાપ્તિ કરતો મુક્તિને પામે છે. કહો, સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- પથરો...

ઉત્તર :- હા, ઇ પથરો હતો, સોનું, સોનાવાળો પથરો હતો, હોં! એકલો પથરો નહિ. ઇ સોનું પોતે શુદ્ધ થતું. જુઓને! ‘સુદ્ધં હેમં હવેહ્’ એમ શબ્દ છે ને આમાં? વધારે વજન એમાં છે. આમાં ઇ આવી ગયું-ઉપાદાન સામગ્રી. ‘યોગ્ય ઉપાદાન કારણ...’ ઇ પાષાણ. ઇ પોતાની પણ યોગ્ય ઉપાદાનની પર્યાયનો કાળ છે ને? અહીં ક્ષણિક પર્યાયની વાત લેવી છે. ધ્રુવની વાત લેવી નથી.

એ સોનું વર્તમાનમાં ક્ષણિક નિર્મળ પર્યાયે પરિણમતું એને અગ્નિ આદિનું નિમિત્ત છે. એ સોનું પોતે સો ટ્યનું થઈ જાય છે. સમજાણું કાંઈ? એમ ભગવાનઆત્મા અંતર શુદ્ધ સ્વરૂપ (છે) એ પોતાની નિર્મળ પર્યાયની સામગ્રીમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવે અનુકૂળ બાહ્ય નિમિત્ત-વ્યવહાર હો, પણ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની (સામગ્રીપણે પોતે પરિણમે છે). કારણ એક કારણ હોય ત્યાં બીજા કારણ હોય જ છે, ન હોય એમ છે નહિ. એ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને વીતરાગતાની પર્યાય પ્રગટ થઈ એટલે બીજા નિમિત્ત આદિના સાધન જે હોય તે હોય જ, ન હોય એમ નહિ. એથી પોતાની સામગ્રીથી મુક્તિને પામ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એટલે આમાં ‘ઇષ્ટોપદેશ’ બીજી ગાથામાં એ કહ્યું. સમજાય છે? આ ‘મોક્ષપાહુડ’માં ૨૪ ગાથા છે.

હવે 'શંકા :- ઈસ કથનકો સુન...' હવે ત્રીજી ગાથા. સમજાણું? એ અહીં ૨૫ મી છે. 'ઈસ કથનકો સુન શિષ્ય બોલા કિ ભગવન! યદિ અરછે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવરૂપ સામગ્રીકે મિલનેસે હી...' આત્માની શુદ્ધ ભાવના-પર્યાય અને બીજા નિમિત્તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વગેરે 'સ્વ સ્વરૂપકો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ,...' આત્મા પોતાના સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી લે છે. 'તબ ફિર વ્રત સમિતિ આદિકા પાલન કરના નિષ્ફલ (નિરર્થક) હોજાયગા.' એની મેળે એ પ્રાપ્ત થઈ જશે. પછી આ વ્રત ને નિયમ ને આ સમિતિને આ શું કરવું? વ્રત, સમિતિ આદિનું પાલન નિરર્થક થશે. 'વ્રતોંકા પરિપાલન કર વ્યર્થમોં હી શરીરકો કષ્ટ દેનેસે ક્યા લાભ?' પ્રશ્ન કરે છે ને? એના ભાવથી-શુદ્ધ ભાવથી, પર્યાયથી અને એને સારા નિમિત્ત મળશે એટલે મુક્તિ થઈ જશે. આ વચ્ચે વળી વ્રતનું નિમિત્ત મેળવવું, અશુભ ટાળવું અને શુભના વ્રત ને સમિતિ ને આવા ભાવ કરવા એ કષ્ટ મઝતનું શું (કરવા) સહન કરવું? એની મેળાએ થવું હશે ત્યારે થશે.

'સમાધાન :- આચાર્ય ઉત્તર દેતે હુએ બોલે- હે વત્સ! જો તુમને યહ શંકા કી હૈ કિ વ્રતાદિકોંકા પરિપાલન નિરર્થક હોજાયગા, સો બાત નહીં હૈ,...' એ તો કહેવામાં એમ છે કે આત્માનું ભાન સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન આદિ થયું પણ સ્વરૂપની શુદ્ધતાની ઉગ્રતા નથી અને ઉગ્રતા પ્રગટ કરવાનો પ્રયત્ન જોઈએ તે નથી, તે પહેલાં એણે અવ્રતના ભાવ ત્યાગીને વ્રતનો ભાવ હોય અને તે શુભભાવ હોય તેના ફળમાં એને સ્વર્ગ આદિ મળે અને શુદ્ધતાના ભાન સહિત જો એકલા વ્રતમાં રહે તો કદાચિત આયુષ્ય બંધાય જાય તો પહેલા નરકમાં પણ ચાલ્યો જાય. પહેલા આયુષ્ય બંધાણું હોય તો, પછી તો ન જાય, પણ અહીં તો જરી શુભભાવનું જોર આપવું છે. વ્રતના શુભભાવનું કહેવું છે. પાપના ભાવ કરતાં શુભભાવ (ઠીક છે). બસ! એ વાત, વજન એટલું દેવું છે. નહિતર કંઈ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મ ભાનવાળો નરકમાં જાય એ બને નહિ. એને હોય જ નહિ. એને પહેલું આયુષ્ય બંધાય ગયું હોય અને પછી સમકિત થાય એ નરકમાં જાય એની અહીં ગણતરી નથી, એની અહીં વાત છે જ નહીં, એનું કામ પણ નથી.

અહીંયાં તો આત્માનું સમ્યક્ ચૈતન્ય શુદ્ધ ભાન છે હવે એને આગળ શુદ્ધતાની પૂર્ણતા ચારિત્ર આદિની પ્રાપ્તિ (થવાને), પુરુષાર્થને વાર છે. એના ભાવની યોગ્યતાને પણ વાર છે અને આ બધા અનુકૂળ નિમિત્તો, સંઘયાણ આદિને વાર છે. તે પહેલા અવ્રત કરતાં;... અવ્રત કરનાર તો પાપ બાંધીને નરકમાં જાય એમ. પાપ બાંધે. વ્રતના ભાવ હોય તો એ સ્વર્ગમાં જાય. એનો અર્થ એવો પણ છે કે વ્રતના ભાવ થાય ત્યારે ન્યાં અંદર શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ થોડી હોય છે. સમજાય છે કાંઈ? અવ્રતના કાળમાં સમ્યગ્દષ્ટિને જેટલી શુદ્ધિ છે એના કરતાં જ્યારે વ્રતના પરિણામ હોય ત્યારે એને અંદરમાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ હોય. એની અહીં મુખ્યતા ન ગણતાં, એ વ્રતનું પરિણામ સ્વર્ગ છે એની અહીં વાત કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

કહે છે, ભાઈ! 'વ્રતાદિકોંકા પરિપાલન નિરર્થક હોજાયગા, સો બાત નહીં હૈ,...' એમ કહે છે. સમજ્યા ને? 'કારણ કિ વે વ્રતાદિક નવીન શુભ કર્મોકિ બંધકે કારણ હોનેસે,...' એ વ્રતાદિક, સમિતિ શુભભાવ છે એ પુણ્ય બંધનનું કારણ છે. વ્રત, સમિતિના ભાવ શુભ છે, અવ્રત અસમિતિના ભાવ અશુભ અને પાપ છે એટલી વાત લેવી છે, એટલી અપેક્ષા લેવી છે. સમજાણું કાંઈ? 'વ્રતાદિક નવીન શુભ કર્મોકિ બંધકે કારણ હોનેસે, તથા પૂર્વોપાર્જિત અશુભ કર્મોકિ એકદેશ ક્ષયકે કારણ હોનેસે...' પૂર્વે બાંધેલું જે પાપ એનો એક અંશ ક્ષય થાય છે. 'સફલ એવં સાર્થક હૈં.' અવ્રતના પરિણામ કરતાં શુભભાવરૂપી વ્રત સમિતિનું સાર્થકપણું (છે). નવા પુણ્ય બંધાય છે, જૂના પાપનો અંશ ક્ષય થાય છે એટલું એમાં સાર્થકપણું ગણવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

'ઇતના હી નહીં કિન્તુ વ્રતસમ્બન્ધી અનુરાગલક્ષણરૂપ શુભોપયોગ હોનેસે પુણ્યકી ઉત્પત્તિ (નથી) હોતી હૈ.' સમજાણું? 'ઔર વહ પુણ્ય સ્વર્ગાદિક પદોંકી પ્રાપ્તિ કે લિયે નિમિત્ત કારણ હોતા હૈ.' એ સમ્યગ્દષ્ટિને જે પુણ્યભાવ થાય એ સ્વર્ગમાં જવાનું નિમિત્તકારણ થાય છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? 'ઇસલિયે ભી વ્રતાદિકોંકા આચરણ સાર્થક હૈ. ઇસી બાતકો પ્રગટ કરનેકે લિયે આચાર્ય આગેકા શ્લોક કહતે હૈં.'

वरं व्रतैः पदं दैवं, नाव्रतैर्बत नारकं ।

छायातपरथयोर्भेदः, प्रतिपालयतोर्महान् ॥३॥

અર્થ :- વ્રતોંકે દ્વારા દેવ-પદ પ્રાપ્ત કરના અચ્છા હૈ, કિન્તુ અવ્રતોંકે દ્વારા નરક-પદ પ્રાપ્ત કરના અચ્છા નહીં હૈ। જૈસે છાયા ઔર ધૂપમેં બૈઠનેવાલોંમેં અન્તર પાયા જાતા હૈ, વૈસે હી વ્રત ઔર અવ્રતકે આચરણ વ પાલન કરનેવાલોંમેં ફર્ક પાયા જાતા હૈ।

વિશદાર્થ :- અપને કાર્યકે વશસે નગરકે ખીતર ગયે હુએ તથા વહાંસે વાપિસ આનેવાલે અપને તીસરે સાથીકી માર્ગમેં પ્રતીક્ષા કરનેવાલે જિનમેં સે એક તો છાયામેં બૈઠા હુઆ હૈ, ઔર દૂસરા ધૂપમેં બૈઠા હુઆ હૈ - દો વ્યક્તિયોંમેં જૈસે બઢા ભારી અન્તર હૈ, અર્થાત્ છાયામેં બૈઠનેવાલા તીસરે પુરુષકે આનેતક સુખસે બૈઠા રહતા હૈ, ઔર ધૂપમેં બૈઠનેવાલા દુઃખકે સાથ સમય વ્યતીત કરતા રહતા હૈ। ઁસી તરહ જબતક જીવકો મુક્તિકે કારણભૂત અચ્છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આદિક પ્રાપ્ત હોતે હૈં, તબતક વ્રતાદિકોંકા આચરણ કરનેવાલા સ્વર્ગાદિક સ્થાનોંમેં આનન્દકે સાથ રહતા હૈ। દૂસરા વ્રતાદિકોંકો ન પાલતા હુઆ અસંયમી પુરુષ નરકાદિક સ્થાનોંમેં દુઃખ ભોગતા રહતા હૈ। અતઃ વ્રતાદિકોંકા પરિપાલન નિરર્થક નહીં, અપિ તુ સાર્થક હૈ।

દોહા - મિત્ર રાહ દેખત યજ્ઞે, ઇક છાયા ઇક ધૂપ।

વ્રતપાલનસે દેવપદ, અવ્રત દુર્ગતિ કૂપ।।૩।।

શંકા :- યહાંપર શિષ્ય પુનઃ પ્રશ્ન કરતા હુઆ કહતા હૈ- 'યદિ ઉપરિલિખિત કથનકો માન્ય કિયા જાયગા, તો ચિદ્રૂપ આત્મામેં ભક્તિ ભાવ (વિશુદ્ધ અંતરંગ અનુરાગ) કરના અયુક્ત હી હો જાયગા? કારણ કિ આત્માનુરાગસે હોનેવાલા મોક્ષરૂપી સુખ તો યોગ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવાદિરૂપ સમ્પત્તિકી પ્રાપ્તિકી અપેક્ષા રચનેકે કારણ બહુત દૂર હો જાયગા ઓર બીચમેં હી મિલનેવાલા સ્વર્ગાદિ-સુખ વ્રતોંકે સાહાય્યસે મિલ જાયગા। તબ ફિર આત્માનુરાગ કરનેસે ક્યા લાભ? અર્થાત્ સુખાર્થી સાધારણ જન આત્માનુરાગકી ઓર આકર્ષિત ન હોતે હુએ વ્રતાદિકોંકી ઓર હી અધિક ઝુક જાયંગે।'

સમાધાન :- શંકાકા નિરાકરણ કરતે હુએ આચાર્ય બોલે, 'વ્રતાદિકોંકા આચરણ કરના નિરર્થક નહીં હૈ।' (અર્થાત્ સાર્થક હૈ) ઇતની હી વાત નહીં કિન્તુ આત્મ-ભક્તિકો અયુક્ત બતલાના મી ઠીક નહીં હૈ। ઇસી કથનકી પુષ્ટિ કરતે હુએ આગે શ્લોક લિખતે હૈ :- ।।૩।।

વરં વ્રતૈઃ પદં દૈવં, નાવ્રતૈર્વત નારકં।

છાયાતપસ્થયોર્ભેદઃ, પ્રતિપાલયતોર્મહાન્।।૩।।

સમજાણું? 'કુંદકુંદાચાર્યે' પણ ૨૫ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે, ભાઈ! સંસાર વિષે 'વ્રત ઓર તપ સે સ્વર્ગ હોતા હૈ વહ શ્રેષ્ઠ હૈ પરન્તુ અવ્રત ઓર અતપ સે પ્રાણી કો નરકગતિ મેં દુઃખ હોતા હૈ વહ મત હોવે, શ્રેષ્ઠ નહીં હૈ.' ન્યાં અંદર ઇ શબ્દ વાપર્યો છે. પાઠમાં જ વાપર્યો છે, હોં!

વર વયતવેહિ સગ્ગો મા દુક્ખં હોઝ ણિરઙ્ગ ઇયરેહિં।

છાયાતવટ્ટિયાણં પડિવાલંતાણ ગુરુભયં।।૨૫।।

'વ્રત ઓર તપ સે સ્વર્ગ હોતા હૈ વહ શ્રેષ્ઠ હૈ...' નરકની અપેક્ષાએ વાત છે, હોં! 'પરન્તુ અવ્રત ઓર અતપ સે પ્રાણી કો નરકગતિ મેં દુઃખ હોતા હૈ વહ મત હોવે, શ્રેષ્ઠ નહીં હૈ.' કોની પેઠે? 'છાયા ઓર આતપ મેં બૈઠનેવાલે કે પ્રતિપાલક કારણોં મેં બડા ભેદ હૈ.' એમાં એ જ દાખલો છે, હોં! એ જ દાખલો આપ્યો, આમાં જેવો દાખલો છે એમાં ઇ જ છે. એ જ ગાથા લીધેલી છે. જુઓ! આમાં આપણે ચાલતો અર્થ.

'અર્થ :- વ્રતોંકે દ્વારા દેવપદ પ્રાપ્ત કરના અચ્છા હૈ,...' એ આત્માના ભાનપૂર્વક જો વ્રત હોય તો તો તેને શુદ્ધિની વૃદ્ધિ પણ અંદર થઈ છે અને વ્રતના પરિણામથી એને સ્વર્ગ મળે છે. 'કિન્તુ અવ્રતોંકે દ્વારા નરક-પદ પ્રાપ્ત કરના અચ્છા નહીં હૈ..' એ અશુભથી શુભની

વિશેષતા વ્યવહારથી બતાવવાની આ વ્યાખ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? આત્માના ભાન વિના એકલા વ્રત આદિ પાળે એ તો એ પુણ્યબંધ થાય. એમાં એને કાંઈ આત્માના જનમ-મરણનો અંત આવે નહિ. સમજાય છે કાંઈ?

આત્મા સચ્ચિદાનંદ નિર્મળાનંદની દૃષ્ટિ અને અનુભવ વિના જે વ્રત આદિના પરિણામ કરે એને આત્માનો લાભ કાંઈ નથી. સ્વર્ગ આદિ મળે. જાવ એમાં. એ તો આગળ કહેશે. પહેલું તો જરીક ઠીક કહેશે પછી કહેશે એ તો વાસનાનું દુઃખ છે. સ્વર્ગમાં સુખ કહ્યું એ તો અપેક્ષાથી કહ્યું હતું. બાકી ન્યાં તો સુખની ભ્રમણા છે, ન્યાં કાંઈ સુખ-બુખ છે નહિ.

કહે છે, 'જैसे છાયા और धूपमें बैठनेवालोंमें अन्तर पाया जाता है,...' જેમ છાંયામાં એક બેઠો હોય અને એક ધૂપમાં-તડકે બેઠો હોય. 'वैसे ही व्रत और अव्रतके आचरण व पालन करनेवालोंमें ईर्ष पाया जाता है.' સમજાણું કાંઈ? દાખલો આપે છે, હોં! ચોખ્ખો કહે છે.

‘विशदार्थ :- अपने कार्यके वशसे नगरके भीतर गये हुआ तथा वहांसे वापिस आनेवाले अपने तीसरे साथीकी मार्गमें प्रतीक्षा करनेवाले...’ બે માણસ ગામ બહાર નીકળ્યા, બે. હવે ત્રીજો હજી ગામમાં છે. એની વાટ જોઈને બહાર બે જણાને બેસવું છે. એક જણો તડકે ઉભો રહે પેલા ત્રીજાને મળવા માટે. એક જણો જરીક છેટું વડ છે, વડ, માર્ગથી થોડું છેટું (છે), થોડું ચાલવું પડે. પેલો તડકો ઉભે રહે. ઇ કરતાં એક વડને નીચે માઈલ છેટે, અડધો માઈલ છેટે વડ છે ત્યાં ચાલીને બેસવું પડે પણ પેલો ત્રીજે આવે ત્યાં સુધી બેયને ઉભા રહેવું (પડે). એક તડકે ઉભો રહે અને એક છાંયે ઉભો રહે. મળવું છે તો પેલા ત્રીજાને-શુદ્ધોપયોગને. સમજાય છે કાંઈ?

આત્મામાં શુદ્ધોપયોગ થાય ત્યારે જ મુક્તિ થાય. ત્યારે એની ચારિત્ર દશા (થાય). એ વિના મુક્તિ થાય નહિ. પણ એ શુદ્ધોપયોગની પ્રાપ્તિનો જ્યાં સુધી એને કાળ ન આવે ત્યાં સુધી સમ્યક્દૃષ્ટિ જો શુભભાવમાં હોય તો એને સ્વર્ગની છાંયામાં બેઠો કહેવામાં આવે છે અને અશુભભાવમાં હોય તો એ દુઃખના સ્થાનમાં ઊભો રહેલો કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

मुमुक्षु :- बेय मण्या नथी?

उत्तर :- પણ મળે ક્યારે? એમાં એક ઊભો છે છાંયે અને એક તડકે (ઊભો છે), એમ કહે છે. એટલો શુભ-અશુભમાં ફેર પાડવો છે ને! પેલો જરી તડકે શેકાય છે અને પેલો જરી છાંયે બેસે છે. એટલું અહીં બતાવવું છે. ફેર બતાવવો છે ને? સમજાણું કાંઈ? મળવું છે તો પેલાને. શુદ્ધોપયોગ વિના આત્માને ચારિત્ર ને શાંતિ ને મોક્ષ ત્રણકાળમાં નથી. પણ આત્માનું દર્શન થયું સમ્યગ્દર્શનનું ભાન, શુદ્ધનું ભાન (થયું). (ત્યારપછી) એક માણસ અશુભમાં રહ્યા કરે તો એને પ્રતિકૂળ સ્થાનમાં અવતરવું પડશે. સમજાય છે? અને શુભભાવમાં

રહે તો એને એમાંથી પુણ્ય સ્થાનમાં સ્વર્ગ આદિમાં જાય, ત્યાં રહેશે. એટલો પાપ કરતા પુણ્યના સ્થાનમાં ફેર વ્યવહારે પાડવાની વાત બતાવે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘અપને કાર્ય કે કારન...’ આવ્યું ને? ‘એક તો છાયામં બૈઠા હુઆ હૈ, ઔર દૂસરા ધૂપમં બૈઠા હુઆ હૈ- દો વ્યક્તિયોમં જૈસે બડા ભારી અન્તર હૈ, અર્થાત્ છાયામં બૈઠનેવાલા તીસરે પુરુષકે આનેતક સુખસે બૈઠા રહતા હૈ...’ ત્રીજો જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી છાંયે બેઠો છે. ‘ઔર ધૂપમં બૈઠનેવાલા દુઃખકે સાથ સમય વ્યતીત કરતા હૈ.’ લ્યો! સમજાણું? ધૂપમાં ઊભો છે એને જરીક તડકાનું દુઃખ છે. વ્યવહારે જરીક ફેર પાડવો છો, ડોં! અશુભભાવ કરતા શુભભાવમાં પુણ્ય છે એને સ્વર્ગની બહારની સગવડતા છે એટલો આંતરો જરી બતાવવો છે. બાકી ખરેખર તો ન્યાં એ દુઃખ છે એમ કહેશે. સ્વર્ગમાં પણ દુઃખ જ છે, ન્યાં કાંઈ સુખ-બુખ છે નહિ. પણ બહારની અમુક સગવડતાની અપેક્ષાએ એને નરકના દુઃખ કરતાં સુખની વ્યાખ્યા વ્યવહારે કરી છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઉસી તરહ જબતક જીવકો મુક્તિકે કારણભૂત...’ મુક્તિને કારણ-યોગ્ય ‘અરથે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આદિક પ્રાપ્ત હોતે હૈ,...’ પોતાના શુદ્ધ ઉપયોગની પરિણતિની પ્રાપ્તિ જ્યાં સુધી ન થાય, શુદ્ધોપયોગની વિશેષ ઉગ્ર (પરિણતિ) અને એ જાતના નિમિત્તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ મળે નહિ. ‘તબતક વ્રતાદિકોંકા આચરણ કરનેવાલા સ્વર્ગાદિક સ્થાનોંમં આનન્દકે સાથ રહતા હૈ.’ દેખો! અત્યારે વ્યવહારની વાત કરી છે, ડોં! પછી એને દુઃખ કહેશે. સમજાણું કાંઈ? બેની અપેક્ષાએ વાત છે. પાપ કરતા (પુણ્યમાં) જરીક ત્યાં (વ્યવહારે તજાવત બતાવે) છે.

‘દૂસરા વ્રતાદિકોંકો ન પાલતા હુઆ અસંયમી પુરુષ...’ સમ્યગ્દષ્ટિ તો હોવા છતાં અશુભભાવમાં રહેવા કરતાં શુભભાવમાં ઠીક છે, વ્રતાદિની એ વ્યાખ્યા કરવી છે. સમજાણું કાંઈ ? પણ એમાં વ્રતાદિ આવે ત્યારે આત્માનો પુરુષાર્થ (અને) ઉગ્ર શાંતિ હોય છે. પાંચમા ગુણસ્થાનમાં આત્માની શાંતિ (અને) અંતર આનંદની વૃદ્ધિ થઈ ગઈ હોય છે. સમ્યગ્દષ્ટિને ચોથા ગુણસ્થાનમાં આત્માના આનંદનું અંશે વેદન થઈ ગયું. પાંચમામાં વ્રતના વિકલ્પ જ્યારે હોય ત્યારે ખરેખર તો શાંતિનો આનંદ વધી ગયો હોય છે. પાંચમા ગુણસ્થાને બે કષાયનો અભાવ (છે). સર્વાર્થસિદ્ધના દેવ કરતાં પણ એની શાંતિ (વધારે છે). એને શ્રાવક કહે છે અને એને વ્રત વ્યવહારે કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? આત્માની શાંતિને છાંયે તો ગયો છે પણ શાંતિની ઉગ્રતાની છાંયા જે શુદ્ધોપયોગની જોઈએ તે હજી છે નહિ.

પુરુષાર્થની કચાશ છે એને લઈને કહે છે કે, ભાઈ! અશુભભાવમાં રહેવું એના કરતાં વ્રતાદિ સમિતિનો શુભભાવ થવો તો એના પ્રમાણમાં ત્યાં શુદ્ધિની પણ વૃદ્ધિ છે અને શુભભાવમાં મરીને સ્વર્ગ આદિમાં રહેશે. સમજાણું કાંઈ? વ્યવહારની વાત છે, ભાઈ! નહિતર આગળ તો કહેશે, આમાં જ કહેશે (કે) સ્વર્ગમાં ક્લેશ છે. એ પુણ્યના ફળમાં, જેમ ઊના ઘી છાંટે,

ઊનું ઘી! એકને અગ્નિ બાળે અને એકને ઊનું ઘી છાંટે, બેય બળવાના છે, બેય બળે છે. આ બે વચ્ચે-પાપ ને પુણ્યની વચ્ચેની ફક્ત વ્યાખ્યા બતાવે છે. દર્શનશુદ્ધિની વાત તો એનાથી તદ્દન ભિન્ન છે. સમજાણું કાંઈ? ‘સ્વર્ગાદિક સ્થાનોંમે આનન્દકે સાથ રહતા હૈ. દૂસરા વ્રતાદિકોંકો ન પાલતા હુઆ અસંયમી પુરુષ નરકાદિક સ્થાનોંમે દુઃખ ભોગતા રહતા હૈ. અતઃ વ્રતાદિકોંકા પરિપાલન નિરર્થક નહીં, અપિ તુ સાર્થક હૈ.’

આમાં (‘મોક્ષપાહુડ’ ૨૫ ગાથામાં) પણ એ કહ્યું છે, જુઓ! એ શબ્દ છે. ‘જૈસે છાંયાકા કારણ તો વૃક્ષાદિક હૈ ઉનકી છાયામેં જો બૈઠે વહ સુખ પાવે ઔર આતાપકા કારણ સૂર્ય, અગ્નિ આદિ હૈ ઇનકે નિમિત્તસે આતાપ હોતા હૈ જો ઉસમેં બૈઠતા હૈ વહ દુખકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ઇનમેં બડા ભેદ હૈ. ઇસપ્રકાર હી જો વ્રત, તપકા આચરણ કરતા હૈ વહ સ્વર્ગકે સુખકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ઔર જો ઇનકા આચરણ નહીં કરતા હૈ, વિષય કષાયાદિકકા સેવન કરતા હૈ વહ નરકકે દુઃખકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ, ઇસપ્રકાર ઇનમેં બડા ભેદ હૈ. ઇસલિયે યહાં કહનેકા યહ આશય હૈ કિ જબતક નિર્વાણ ન હો તબતક વ્રત-તપ આદિકમેં પ્રવર્તના શ્રેષ્ઠ હૈ...’ જ્યાં સુધી સિદ્ધપદની પ્રાપ્તિ, ચારિત્રની ઉગ્ર પુરુષાર્થની (પ્રાપ્તિ) ન થાય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દષ્ટિએ અશુભ છોડીને શુભ વ્રતમાં આવવું, એટલી વાત છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ઇસસે સાંસારિક સુખકી પ્રાપ્તિ હૈ ઔર નિર્વાણકે સાધનેમેં ભી યે સહકારી હૈં. વિષય કષાયાદિકકી પ્રવૃત્તિકા ફલ તો કેવલ નરકાદિકકે દુઃખ હૈં ઉન દુઃખોંકે કારણોંકા સેવન કરના યહ તો બડી ભૂલ હૈ,’ લ્યો! કહો, સમજાણું કાંઈ? આ તો રાત્રે પેલા નરકનો શબ્દ છે ને? એમાં છે કે નહિ એ માટે જોયું, ભાઈ! આમાં ‘નરક’ શબ્દ પડ્યો છે ને? એ મૂળમાં આમાં પણ મૂળમાં છે. આમાં તો છે પણ આમાં પણ મૂળમાં છે. મેં તો (એટલા માટે જોયું કે) આમાં ‘નરક’ (શબ્દ) મૂળમાં છે કે નહિ? મૂળમાં શબ્દો બધા એક જાતના છે. વ્યવહાર કહે છે ને! જુઓ! દોહા.

દોહા - મિત્ર રાહ દેખત ખડે, ઇક છાયા ઇક ધૂપ।

વ્રતપાલનસે દેવપદ, અવ્રત દુર્ગતિ કૂપ।।૩।।

‘મિત્ર રાહ દેખતે ખડે...’ બે મિત્રોમાં એક મિત્ર જે નગરમાંથી આવ્યો નથી એમાં બીજા બે મિત્ર છે એ ઊભા છે. એક છાંયામાં ને એક તડકામાં ઊભો છે. ‘વ્રતપાલન સે દેવપદ...’ એમ શુદ્ધોપયોગની રમણતા-ઉગ્રપણું જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક વ્રતના શુભભાવ અવ્રતની અપેક્ષાએ સ્વર્ગની છાંયા, જેવી છાંયા કીધી એવી સ્વર્ગના સુખની છાંયા કહેવામાં આવે છે. ‘અવ્રત દુર્ગતિ કૂપ.’ અવ્રતભાવ-પાપભાવ તો દુર્ગતિનો કૂવો છે. પાપથી તો દુર્ગતિ થાય છે. સમજાણું કાંઈ?

‘શંકા :- યહાંપર શિષ્ય પુનઃ પ્રશ્ન કરતા હુઆ કહતા હૈ- ‘યદિ ઉપરિલિખિત કથનકો

માન્ય ક્રિયા જાયગા...' હવે કહે છે, જુઓ! 'તો ચિદ્રૂપ આત્મામે ભક્તિ ભાવ (વિશુદ્ધ અતરંગ અનુરાગ) કરના અયુક્ત હી હો જાયગા?' તો આ શુદ્ધ ચિદ્રૂપ ભગવાનઆત્મામાં રુચિ અને રમણતા કરવું તો મફતમાં ચાલ્યું જશે, એ તો નિરર્થક થઈ જશે. શું કહ્યું સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- છતાં વ્રત જ પાળશે અને આત્મામાં શુદ્ધ ચૈતન્ય દષ્ટિ ને અનુભવ તો કરશે નહિ. એવી વાત (છે). ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ, જેની દષ્ટિમાં શુદ્ધતા ભાસે અને આત્માના અનુભવની ભક્તિ થાય એનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે. તમે આવા વ્રતનું વજન આપશો તો પછી આત્માની ભક્તિ કરશે કોણ? એય!

'ચિદ્રૂપ આત્મામે ભક્તિ ભાવ (વિશુદ્ધ અતરંગ અનુરાગ)...' ચૈતન્ય ભગવાનઆત્મા પવિત્ર આનંદકંઠ છે તેમાં અંતરમાં એકાકાર કઈ રીતે થશે? તમે તો વ્રતના પરિણામના ફળમાં સ્વર્ગ મળશે એમ કહો છો. ભગવાનઆત્મા અંતર શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રભુની અનુભવ દષ્ટિ અને અનુભવનો ભાવ થવો તે જ ધર્મ છે. તો એ ધર્મ કોણ કરશે? એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...! ધર્મ તો એ છે. આ તો પુણ્યબંધનું કારણ છે. વ્રતનો ભાવ પુણ્ય છે અને અવ્રતનો (ભાવ) પાપ છે.

આ ભગવાનઆત્મા...! દેખો! ટીકામાં છે કે નહિ? પાછળ છે ને? 'સત્યાત્મનિ ચિદ્રૂપે ભક્તિર્ભાવવિશુદ્ધ આન્તરોડનુરાગો અયુક્તા...' છે. જુઓ! 'સંસારસુખે સિદ્ધે સત્યાત્મનિ ચિદ્રૂપે ભક્તિર્ભાવવિશુદ્ધ આન્તરોડનુરાગો અયુક્તા...' છે ને અંદર? આ બાજુ છે, ચોથે પાને છે. સમજાણું કાંઈ? અહીં તો વિવેક બતાવવો છે કે વ્રતના પરિણામ તો શુભરાગ છે. જો એમાં જ રોકાઈ જશે તો આ ભગવાનઆત્માની ભક્તિ (અર્થાત્) શુદ્ધ ચિદાનંદમૂર્તિ પ્રભુ નિર્વિકલ્પ આનંદની શ્રદ્ધા, સમ્યગ્જ્ઞાન ને ચારિત્ર કરશે કોણ? એમ શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો. કરવાનું તો એ છે. સમજાણું કાંઈ?

સમ્યગ્દર્શનમાં આગળ શુદ્ધતા વધતા એને વ્રતના પરિણામ આવે ખરા, હોય ખરા પણ આ ન હોય તો એ એકલા વ્રતના પરિણામ શું કરે? સમજાય છે કાંઈ? સહકારી નિમિત્ત પણ એને નહિ કહેવાય. પુણ્યને સહકારી કહ્યું હતું ને? આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપ નિર્વિકલ્પ આનંદની નિર્વિકલ્પ દષ્ટિના અનુભવની ભક્તિ વિના એના એકલા વ્રત તો નિમિત્ત સહકારી પણ નહિ કહેવાય. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા...!

ચિદ્રૂપ આત્મા! પાછી ભાષા કેવી છે? ચિદ્રૂપ આત્મા. એટલે પેલા વ્રતના વિકલ્પરૂપ આત્મા નથી. સમજાણું કાંઈ? વ્રતના પરિણામ એ તો શુભરાગ છે, એ આત્મા નહિ. અવ્રતના પરિણામ પાપ (છે), એ આત્મા નહિ. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ચિદ્રૂપ આત્મા! એ તો જ્ઞાનસ્વરૂપી ભગવાનઆત્મા છે. જ્ઞાન. એમાં એ પુણ્યનો વિકલ્પ એ બંધનું કારણ, પાપનો વિકલ્પ બંધનું કારણ (છે), એ આત્મા નહિ. તમે તો આત્મા-અનાત્માની વાત કરી. આત્મા

ચિદ્સ્વરૂપ ભગવાનમાં એકાગ્ર થવું એ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર છે. એનું નામ જ મોક્ષનો માર્ગ છે. જ્યારે તમે અહીં વ્રતનું, સ્વર્ગનું વજન આપશો તો આ કરશે કોણ? સમજાણું કાંઈ?

‘કરના અયુક્ત હી હો જાયગા?’ મૂળ કરવાનું તો એ છે. અંતર જ્ઞાનાનંદ ભગવાનઆત્મામાં લીન દષ્ટિ-જ્ઞાનમાં નિર્વિકારી શુદ્ધિ, આનંદની વૃદ્ધિ કરવી એ જ કરવાનું છે. એ જ મોક્ષનો માર્ગ અને એ જ સંવર, નિર્જરા છે. કહો, સમજાણું કાંઈ? ‘કારણ કિ આત્માનુરાગસે હોનેવાલા...’ જુઓ! આત્માનુરાગ (કહ્યું). અનુરાગ એટલે આત્મા ભગવાન શુદ્ધ ચિદાનંદ પ્રભુથી અનુરાગ એટલે એકાગ્રથી. અનુરાગ શબ્દે એમાં એકાગ્રતા (કહેવું) છે.

‘મોક્ષરૂપી સુખ તો યોગ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવાદિરૂપ સમ્પત્તિકી પ્રાપ્તિકી અપેક્ષા રખનેકે કારણ બહુત દૂર હો જાયગા...’ સમજાય છે? ‘મોક્ષરૂપી સુખ તો યોગ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવાદિરૂપ સમ્પત્તિકી પ્રાપ્તિકી અપેક્ષા રખનેકે કારણ બહુત દૂર હો જાયગા ઔર બીચમેં હી મિલનેવાલા સ્વર્ગાદિ-સુખ વ્રતોંકે સાહાય્યસે મિલ જાયગા. તબ ફિર આત્માનુરાગ કરનેસે ક્યા લાભ?’ પેલું તો સુખ ક્યારે મળે અને આ સ્વર્ગનું સુખ તો તરત મળશે. પછી આ માથાકુટ કરવી આત્માના ધ્યાનની ને શુદ્ધ ચૈતન્યની કોણ કરશે? એનાથી શું લાભ? સમજાણું કાંઈ?

‘અર્થાત્ સુખાર્થી સાધારણજન આત્માનુરાગકી ઓર આકર્ષિત ન હોતે હુએ વ્રતાદિકોંકી ઓર હી અધિક ઝુક જાયેગે.’ સમજાણું કાંઈ? જ્યારે આટલું બધું તમે કીધું (કે), વ્રતથી સ્વર્ગનું સુખ મળે ને ત્યાં પછી આનંદમાં રહે ને છાયામાં રહે. પછી તો આ આત્માની ભક્તિ શુદ્ધ આનંદકંદની દષ્ટિનો અનુભવ કરશે કોણ? જુઓ! સુખાર્થી સાધારણ જન. આ તો સાધારણ વાત કરવી છે, હોં! મિથ્યાદષ્ટિની. સમકિતીને સુખનો (પ્રશ્ન નથી થતો). સામાન્ય વાત છે.

‘સુખાર્થી સાધારણજન આત્માનુરાગ...’ ભગવાનઆત્મા પવિત્ર ધામ પ્રભુ સિદ્ધ સમાન પોતાનું પદ છે તેમાં આનંદમાં લીન થવું તેનું નામ મોક્ષનો માર્ગ છે. તે કોણ કરશે? આકર્ષિત કોણ થશે? ત્યાં વ્રતમાં અટકી જશે. એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. સમજાય છે કાંઈ? ‘આત્માનુરાગ તરફ...’ અનુરાગ તો ક્યાં, (એ તો) વ્રતમાં ચાલ્યો જશે, આમ પાળવું ને આમ પાળવું ને આમ પાળવું, વ્રત પાળવા.. એ તો શુભરાગ છે, પુણ્યબંધનું કારણ છે. એ કોઈ ધર્મ-બર્મ, પરમાર્થ મુક્તિનો ઉપાય નથી. મુક્તિનો ઉપાય તો આત્માના અંતરમાં આનંદસ્વરૂપ ભગવાનનો અંતર અનુભવ કરવો, તેમાં આકર્ષિત (થવું) તેનું નામ મોક્ષ છે. આત્માનુભવની તરફ આકર્ષિત ન થતા વ્રતાદિ તરફ વધારે ઝૂકી જાય છે. કહો, ‘વસંતલાલજી’! આ પહેલું જે કહ્યું હતું ઇ જ બધા મંડ્યા છે ને! આત્મા નિર્વિકલ્પ આનંદ કોણ છે (એ) પડ્યો રહ્યો. વ્રત પાળો, સમિતિ પાળો, આમ કરો, આમ કરો. એ તો રાગ છે, શુભરાગમાં આત્મા પડ્યો

રહ્યો આખો. શુદ્ધ ચિદાનંદ પ્રભુ નિર્વિકલ્પ આત્માના અંતર દષ્ટિના અનુભવ વિના સંવર-નિર્જરા શરૂ હોય નહિ. સંવર-નિર્જરા ત્રણકાળમાં હોતી નથી. એ તો પુણ્યબંધના કારણની વ્યાખ્યા છે.

મુમુક્ષુ :- .....

ઉત્તર :- ઇ બધા સામાન્ય જન છે. કહો, સમજાણું કાંઈ?

‘સમાધાન :-’ અહીં તો સાધારણ વ્યાખ્યા કરવી છે ને. સમ્યગ્દષ્ટિને તો ભાન છે કે જ્યાં સુધી મારી શુદ્ધતા પૂર્ણ ન થાય... સમજાય છે? ત્યાં સુધી એવો શુભભાવ અશુભથી બચવા હોય છે, અશુભથી બચવા શુભભાવ હોય છે. એને અહીં ઉપદેશમાં વિશેષ નરકના પાપના (પરિણામ) કરતાં આવા (શુભ) પરિણામ હોય (તો એ) ઠીક છે એમ કહેવામાં આવે છે. પણ એકલું ત્યાં વજન કોઈ આપી દે (અને) આત્મા આખો રહી જાય તો તો થઈ રહ્યું. કરવાનું તો ઇ છે. ઇ તો રહી જશે. વ્રતના સુખાર્થી (માનશે કે) એ વ્રત પાળો ને સ્વર્ગમાં જાશું અને પછી ત્યાં રહેશું. પછી હળવે હળવે ભવિષ્યમાં ધર્મ થઈ જશે. એનું સમાધાન કરે છે. જુઓ!

‘શંકાકા નિરાકરણ કરતે હુએ આચાર્ય બોલે, વ્રતાદિકોંકા આચરણ કરના નિરર્થક નહીં હૈ. (અર્થાત્ સાર્થક હૈ) ઇતની હી બાત નહીં કિન્તુ આત્મભક્તિકો અયુક્ત બતલાના ભી ઠીક નહીં હૈ.’ બેય વાત છે. વ્રતના પરિણામ અશુભ કરતાં ઠીક છે એ પણ નિરર્થક નથી અને આત્માની અંતરમાં શુદ્ધ શ્રદ્ધા આનંદકંદ જ્ઞાતા-દષ્ટાનો અનુભવ એ અયુક્ત નથી, યુક્ત છે, એ જ ખરેખર તો યુક્ત છે. કરવા જેવું તો એ છે. જુઓ! આત્મભક્તિ. દેખો! આત્મભક્તિનો અર્થ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ?

ભગવાનઆત્મા અનંત અનંત શાંતરસનો કંદ પ્રભુની અંતર એકાગ્રતાની ભક્તિ-આનંદ (થવા) એ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, અંતર આત્માનું જ્ઞાન નિશ્ચયજ્ઞાન (અને) આત્મામાં લીનતા વીતરાગતા (થાય એ) નિશ્ચયચારિત્ર. એનું નામ આત્મભક્તિ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ ?

ગુરુ-દેવ-શાસ્ત્રની ભક્તિ એ વ્યવહાર ભક્તિ છે, આ નિશ્ચયભક્તિ છે. ભક્તિના બે પ્રકાર. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ તો પરદ્રવ્યની ભક્તિ ઉપરનું લક્ષ (છે) એ તો શુભભાવ પુણ્યબંધનું કારણ (છે). ભગવાનઆત્માની ભક્તિ એ સંવર-નિર્જરા ને શુદ્ધતાનું કારણ (છે). સમજાણું કાંઈ?

‘આત્મ-ભક્તિકો અયુક્ત અયુક્ત બતલાના ભી ઠીક નહીં હૈ.’ બન્ને વાત (કરી). અને સમ્યગ્દષ્ટિ સહિત અશુભ ટાળીને શુભ આવે, વ્રત હોય એને પણ અયુક્ત કહેવું એ પણ ઠીક નથી. સમજાણું કાંઈ? ‘ઇસી કથનકી પુષ્ટિ કરતે હુએ આગે શ્લોક લિખતે હૈં.’ લ્યો! ચોથો. એ પણ આમાં છે, હોં! ચોથી છે ને? આમાં ૨૧ છે, ‘મોક્ષ પાહુડ’માં ૨૧ છે.

यत्र भावः शिवं दत्ते, द्यौः कियदूदूरवर्तिनी।
यो नयत्याशु गव्यूतिं, क्रोशार्धं किं स सीदति? ॥४॥

अर्थ :- आत्मामें लगा हुआ जो परिणाम भव्य प्राणियोंको मोक्ष प्रदान करता है, उस मोक्ष देनेमें समर्थ आत्मपरिणामके लिये स्वर्ग कितनी दूर है? न कुछ वह तो उसके निकट ही समझो। अर्थात् स्वर्ग तो स्वात्मध्यानसे पैदा किये हुए पुण्यका एक फलमात्र है। ऐसा ही कथन अन्य ग्रन्थोंमें भी पाया जाता है। तत्त्वानुशासनमें कहा है :- 'गुरुपदेशमासाद्य'

'गुरुके उपदेशको प्राप्त कर सावधान हुए प्राणियोंके द्वारा चिन्तवन किया गया यह अनन्त शक्तिवाला आत्मा चिंतवन करनेवालेको मुक्ति और मुक्ति प्रदान करता है। इस आत्माको अरहंत और सिद्धके रूपमें चिंतवन किया जाय तो यह चरमशरीरीको मुक्ति प्रदान करता है और यदि चरमशरीरी न हो तो उसे वह आत्म-ध्यानसे उपार्जित पुण्यकी सहायतासे भुक्ति (स्वर्ग चक्रवर्त्यादिके भोगों) को प्रदान करनेवाला होता है।'

श्लोक की नीचेकी पंक्तिमें उपरिलिखित भावको दृष्टान्त द्वारा समझाते हैं - देखो जो भारको ढोनेवाला अपने भारको दो कोसतक आसानी और शीघ्रताके साथ ले जा सकता है, तो क्या वह अपने भारको आधा कोस ले जाते हुए खिन्न होगा? नहीं। भारको ले जाते हुए खिन्न न होगा। बड़ी शक्तिके रहने या पाये जानेपर अल्प शक्तिका पाया जाना तो सहज (स्वाभाविक) ही है।

दोहा - आत्मभाव यदि मोक्षप्रद, स्वर्ग है कितनी दूर।
दोय कोस जो ले चले, आध कोस सुख पूर ॥४॥

इस प्रकारसे आत्म-शक्तिको जब कि स्वर्ग-सुखोंका कारण बतला दिया गया तब शिष्य पुनः कुतूहलकी निवृत्तिके लिये पूछता है कि 'स्वर्गमें जानेवालोंको क्या फल मिलता है?' ॥४॥

यत्र भावः शिवं दत्ते, द्यौः कियदूदूरवर्तिनी।
यो नयत्याशु गव्यूतिं, क्रोशार्धं किं स सीदति? ॥४॥

अर्थ :- आत्मामें लगा हुआ जो परिणाम...' ज्यो! भगवान् आत्मा शुद्ध आनंदस्वरूपमां लागेवा परिणाम, निश्चय सम्यग्दर्शन-ज्ञान-चारित्र, जे निश्चय स्वभावमां लागेवा परिणाम 'भव्य प्राणीओकीं मोक्ष प्रदान करता है,...' भव्य जवने ते परिणाम

મોક્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ છે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. સમજાણું કાંઈ? ‘ઉસ મોક્ષ દેનેમેં સમર્થ આત્મપરિણામકે લિયે...’ જુઓ! ભગવાનઆત્મા પોતાના નિર્વિકલ્પ વીતરાગી પરિણામથી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે એવા વીતરાગી પરિણામ માટે ‘સ્વર્ગ કિતની દૂર હૈ?’ એને સ્વર્ગ કેટલું દૂર છે? ‘ન કુછ.’ વચમાં સ્વર્ગ તો એને મળે જ મળે. સો કળથી અનાજ થાય તો સો ગાડા ખડ થાય જ, ખડ થાય. પુણ્ય તો ખડ છે. ખડને (હિન્દીમાં) શું કહે છે? ઘાસફૂસ... ઘાસફૂસ. જ્યાં સો ગાડા અનાજ થાય, સો ખાંડી.. સો ખાંડી. સો ખાંડી અનાજ (થાય) ત્યાં સો ગાડા ઘાસફૂસ તો થાય જ છે. એમ જ્યાં આત્માના શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, શાંતિ (થયા), અંતર સ્વરૂપ શુદ્ધ ચિદાનંદની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનની રમણતામાં મોક્ષ હોય ત્યાં વચ્ચે સ્વર્ગ તો સાધારણ આવે જ તે (એમ) કહે છે. સાંભળને! એ તો સાથે પુરુષાર્થનો એવો વિકલ્પ એવો હોય જ. એમ કહે છે, હોં! આત્મ પરિણામથી કહે છે પણ પરિણામની ભૂમિકામાં એવો વિકલ્પ હોય છે. સમજાણું કાંઈ?

‘સ્વર્ગ કિતની દૂર હૈ?’ લ્યો! ‘મોક્ષ દેનેમેં સમર્થ આત્મપરિણામકે લિયે સ્વર્ગ કિતની દૂર હૈ? ન કુછ. વહ તો ઉસકે નિકટ હી સમજો. અર્થાત્ સ્વર્ગ તો સ્વાત્મધ્યાનસે પૈદા કિયે હુએ પુણ્યકા એક ફલમાત્ર હૈ.’ એ આત્મધ્યાનમાં પેદા કરેલો જરીક વિકલ્પ બાકી રહ્યો ને થોડો? એ સ્વર્ગ તો એના પુણ્યનું એક ફળ છે. ‘ઐસા હી કથન અન્ય ગ્રન્થોંમેં ભી પાયા જાતા હૈ. તત્ત્વાનુશાસનમેં કહા હૈ : - ‘ગુરુપદેશમાસાદ.’ લ્યો! સમજાણું? ઈ ‘તત્ત્વાનુશાસન’ની ૧૮૬ ગાથા છે. ‘તત્ત્વાનુશાસન’ છે ને?

ગુરુપદેશમાસાદ્ય ધ્યાયમાનઃ સમાહિતૈઃ ।

અનન્તશક્તિરાત્માડયં મુક્તિં ભુક્તિં ચ ચચ્છતિ ॥૧૯૬॥

સમ્યક્ ‘ગુરુકે ઉપદેશકો પ્રાપ્ત...’ જુઓ! ભાષા આ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનીનો ઉપદેશ એવો હોય છે કે આત્માના શુદ્ધ ધર્મનું ધ્યાન કરીને શુભરાગ થાય એવો એને પહેલો ઉપદેશ હોય છે. સમ્યગ્જ્ઞાની છે ને? ‘અષ્ટ પાહુડ’માં છે, હોં! એ ‘ગુરુપદેશમાસાદ્ય’ શબ્દ છે ને? શ્લોક છે. અંદર આખો શ્લોક છે, જુઓ! આખો શ્લોક છે. ‘ગુરુકે ઉપદેશકો પ્રાપ્ત કર સાવધાન હુએ...’ ખૂબી તો એ છે કે ગુરુનો ઉપદેશ મુખ્ય એવો હોય છે કે ‘પ્રાણીઓકે દ્વારા ચિન્તવન કિયા ગયા યહ અનન્ત શક્તિવાલા આત્મા...’ ગુરુ એમ કહે છે અને એમ બતાવે છે કે તું આત્માનું જ ધ્યાન કર, શ્રદ્ધા, અનુભવ કર. એ એનો ઉપદેશ છે. એનાથી મુક્તિ ને એનાથી સંવર-નિર્જરા થાય એમ ગુરુનો ઉપદેશ જ આવો હોય. આ ‘તત્ત્વાનુશાસન’ છે. ઈ ‘તત્ત્વાનુશાસન’ની ગાથા છે. કોણ છે? ‘નાગસેનમુનિ’ છે ને? ‘નાગસેનમુનિ’ ૧૮૬. આમાં આકડો નથી, આમાં ૧૮૬ છે જુઓ!

‘સમ્યક્ ગુરુકે ઉપદેશકો પ્રાપ્ત હુએ એકાગ્ર ધ્યાન મુક્તકે દ્વારા ધ્યાન કિયા જાતા હુઆ અનન્ત શક્તિયુક્ત અર્હન આત્મા મુક્તિ ઔર ભુક્તિ કો પ્રદાન કરતા હૈ.’ મુક્તિ

ને ભુક્તિ. રાગ બાકી રહે એને ભુક્તિ-સ્વર્ગ મળશે. સંવર ને નિર્જરા-અંદર શુદ્ધ ભગવાનઆત્માની નિર્વિકલ્પ દૃષ્ટિ ને ધ્યાન કર્યું એનાથી મુક્તિ મળશે. કહો, સમજાય છે કાંઈ? ‘યહાં અરહંતરૂપ આત્મ ધ્યાનકે બલસે મુક્તિ ઔર ભુક્તિકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ એસા સુચિત ક્રિયા ગયા હૈ. જિસકો મુક્તિકી ઔર જિસકો ભુક્તિકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ વહ આગે બતલાયેંગે.’ ઇ તો અરહંત અને સિદ્ધનું ધ્યાન કહે છે. આગળ વ્યાખ્યા કરી છે. ઠીક છે, કહો, સમજાણું આમાં?

જુઓ! અહીં શું (કહે) છે? ‘ગુરુકે ઉપદેશકો પ્રાપ્ત કર...’ વજન અહીં છે. ‘તત્ત્વાનુશાસન’(ના રચયિતા) ‘નાગસેનાચાર્ય’ થયા છે. ‘સાવધાન હુએ...’ ગુરુએ એને એમ કહ્યું, એમ બતાવ્યું કે તારો આત્મા આનંદકંદ શુદ્ધ છે તેનું ધ્યાન કર, એમાં સાવધાન થા, પુણ્ય-પાપના પરિણામની સાવધાની છોડી દે. આ..હા..! સમજાણું કાંઈ?

દિગંબર સંતો કે દિગંબર મુનિઓ કે કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા-ધર્માત્મા જે સંત મુનિ સાચા હોય અથવા સાચા ગુરુ હોય તો તેમનો ઉપદેશ એ જ છે કે, આત્મામાં સાવધાન થાઓ. પુણ્ય-પાપનો વિકલ્પ છે એ તો રાગ-રાગ છે. રાગરહિત તારી ચીજ શુદ્ધ ચિદાનંદ છે તેમાં દૃષ્ટિ લગાવ. સ્વભાવ... સ્વભાવ... સ્વભાવ... એમાં સાવધાન થાવ. એ ઉપદેશ ભગવાન સંતોનો, ગુરુઓનો, મુનિઓનો આ ઉપદેશ છે. સમજાય છે કાંઈ?

‘ગુરુકે ઉપદેશકો પ્રાપ્ત કર સાવધાન હુએ પ્રાણિઓકે દ્વારા...’ સાવધાન થયેલા પ્રાણીઓ દ્વારા. જે આત્મા ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી (સાવધાન થયા). અને એ ઉપદેશ એમણે કર્યો કે, ભગવાનઆત્મા પુણ્ય-પાપના વિકલ્પ અને દેહ, વાણીથી રહિત એવા શુદ્ધ પ્રભુમાં તું ધ્યાન કર. તો એ તારો મોક્ષનો માર્ગ છે. સમજાણું કાંઈ? એવા પ્રાણીઓ દ્વારા ‘ચિંતવન ક્રિયા ગયા...’ કાંઈ ગુરુ દ્વારા ચિંતવ્યો નથી, કહે છે. એ ચિંતવન તો એણે કર્યું. ઉપદેશ (ગુરુએ) આપ્યો. અંતર ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય એનું લક્ષ કર, એનું ધ્યાન કર. એની દૃષ્ટિ, જ્ઞાન ને લીનતા કર.

એવા ‘પ્રાણિયો દ્વારા ચિંતવન ક્રિયા ગયા યહ અનંત શક્તિવાલા આત્મા...’ જુઓ! ભગવાનઆત્મા તો અનંત શક્તિવાળો છે. અનંત અનંત શક્તિ છે. એક એક ગુણની અનંત શક્તિ, એવી અનંત ગુણની શક્તિ સંપન્ન પ્રભુ આત્મા છે. જેમાં અનંત આનંદ, અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત પ્રભુતા, અનંત સ્વચ્છતા, અનંત સ્વસંવેદતા એવા અનંત અનંત ગુણો જેમાં-આત્મામાં પડ્યા છે, એવા શક્તિવાળા આત્માનું ચિંતવન કરવાવાળાને, એવા આત્માની એકાગ્રતા કરવાવાળાને. ‘ચિંતવન’ શબ્દે એકાગ્રતા. એકલા (વિચાર, વિકલ્પ) નહિ. એમ. ‘ભુક્તિ ઔર મુક્તિ પ્રદાન કરતા હૈ.’ લ્યો! ધ્યાન કરતા કરતા કંઈક થોડો રાગ બાકી રહી જાય તો તેનાથી ભુક્તિ.. ભુક્તિ (અર્થાત્) સ્વર્ગનું સુખ (મળે છે). ઐં કારમાં પણ આવે છે ને? ‘ઐં કાર બિન્દુ સંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનમ્

કામદં મોક્ષદં ચૈવ...' ત્યાં પણ બેય વાત લીધી છે. 'કામદં' જરી રાગ બાકી રાગ રહી જાય એનું સ્વર્ગ સુખ મળે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- દોષનું ફળ સ્વર્ગ મળે.

ઉત્તર :- રાગનું ફળ સ્વર્ગ થયું. દોષ છે ને? દોષ. પણ ઇ અહીંયાં ધ્યાન કરતાં કરતાં અધૂરું ધ્યાન રહ્યું. જે રાગ વિકલ્પ ઉઠ્યો કે હું પૂર્ણ કરું... પૂર્ણ કરું... પૂર્ણ કરું... એવો વિકલ્પ (ઉઠ્યો), એ વિકલ્પમાં પુણ્ય બંધાય જાય, સ્વર્ગ મળે. અંતર આત્માના આનંદમાં એકાગ્ર થાય એટલી જ નિર્જરા ને સંવર થાય. કહો, સમજાણું કાંઈ?

સંવર-નિર્જરા. 'મોક્ષપાહુડ' ૧૨૧ (ગાથા). શું કહ્યું છે? જુઓ! 'ઈસ આત્માકો અરહંત ઔર સિદ્ધકે રૂપમે ચિંતવન ક્રિયા જાય તો વહ ચરમશરીરીકો...' જુઓ! ભગવાનઆત્મા અરિહંત સ્વરૂપ છે, અરિહંત સ્વરૂપ છે અને સિદ્ધ સ્વરૂપ છે એવા આત્માને 'મુક્તિ પ્રદાન કરતા હૈ.' ચરમશરીરી હોય તો. 'ઔર યદિ ચરમશરીરી ન હો તો ઉસે વહ આત્મ-ધ્યાનસે ઉપાર્જિત પુણ્યકી સહાયતાસે ભુક્તિ (સ્વર્ગ ચક્રવર્ત્યાદિકે ભોગો)કી પ્રદાન કરનેવાલા હોતા હૈ.' લ્યો! સમજાણું કાંઈ? પુણ્ય બાકી રહ્યું. 'તત્વાનુશાસન'માં આવે છે ને? કેટલામી ગાથા છે? અરિહંતનું નહિ? અરિહંતનું ધ્યાન. પહેલા કહી ગયા હતા ને આપણે? અરિહંતનું ધ્યાન એ શક્તિમાં અરિહંત ન હોય તો ધ્યાન એનું... કેટલામી ? ખબર નથી ? કેટલામી ગાથા ઇ? પેલામાં અર્થ કર્યો હતો. એમાં છે? પાછળ. ૧૮૭ (ગાથા). મારું 'તત્વાનુશાસન' ક્યાં ગયું? અરિહંતનું ધ્યાન કરવું. એનામાં અરિહંતપણું છે, શક્તિમાં અરિહંત છે એનું ધ્યાન કરે છે. અત્યારે ભગવાન અરિહંત શક્તિરૂપે આત્મા છે. પેલા કહે કે અરિહંત નથી ને અરિહંતનું ધ્યાન કરે તો ફોગટ થાય. નહિ.

अथवा भाविनो भूताः स्वपर्यायास्तदात्मकाः ।

आसते द्रव्यरूपेण सर्वद्रव्येषु सर्वदा ॥१९२॥

ततोऽयमर्हत्पर्यायो भावी द्रव्यात्मना सदा ।

भव्येष्वस्ते सतश्चाऽस्य ध्याने को नाम विभ्रमः ॥१९३॥

'અથવા સર્વ દ્રવ્યોમે ભૂત ઔર ભાવિ સ્વપર્યાયો તદ્દાત્મક હુઈ દ્રવ્યરૂપ સે સદા વિદ્યમાન રહતી હૈં.' શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો કે, ભગવાન! અરિહંતનું ધ્યાન કરે તે તો મિથ્યા છે. આત્મા અરિહંત તો છે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આત્મા અરિહંતનું ધ્યાન કરે તો આત્મા તો અરિહંત તો છે નહિ. (એ તો) મિથ્યા ધ્યાન થયું. તો કહે છે, નહિ. ખોટી વાત છે. આત્મા અરિહંત છે. કેમ છે જુઓ!

'सर्वे द्रव्योर्मे उनकी भूत और भावि स्वपर्यायो द्रव्यरूप से तद्द्रव्यात्मक हूँ सदा स्थिर रहती है.' આત્મા અરિહંત થવાનો છે એ પર્યાય અંદર પડી છે. ૧૮૨ છે, હોં! જુઓ! અંદર ચિત્ત કર્યું છે. પેલું પુસ્તક નથી આ બીજું છે. સમજાણું કાંઈ? આમાં મારા

ચિહ્ન તો કરેલા છે. ‘ભાવિનો મૂતાઃ સ્વપર્યાયા’ આ દ્રવ્ય ભગવાનઆત્મા અરિહંત અને સિદ્ધનું ધ્યાન કરે તો એ અરિહંત ને સિદ્ધની પર્યાય આત્મામાં પડી છે, અત્યારે પડી છે. સમજાણું?

મુમુક્ષુ :- પ્રગટ પડી છે?

ઉત્તર :- પ્રગટ નહિ, શક્તિરૂપે. પ્રગટ એટલે શક્તિરૂપે પ્રગટ જ છે, શક્તિરૂપે પ્રગટ જ છે. એટલે કે નથી એમ નહિ, એમ. શું કીધું? નથી એમ નહિ. છે... છે... છે. એનું પ્રગટપણું (છે). અંદર આત્મા એ અરિહંતનું ધ્યાન કરે છે. સમજ્યા? જુઓ!

‘ભાવિ અરહંત પર્યાય ભવ્ય જીવોમેં સદા વિદ્યમાન હૈ.’ અરિહંતનું ધ્યાન કરતાં પુણ્ય-પાપ વિકલ્પ નહિ. વસ્તુમાં અરિહંતપદ ને સિદ્ધપદ પર્યાયમાં પડ્યું છે. એ સત્રૂપ છે. સત્રૂપ છે, જુઓ ! ભાષા આવી. છે, અંદર છે. અરહંત ભગવાનની પર્યાય આત્મામાં અંદર વર્તમાન છે. સમજાય છે? ‘અરિહંત પર્યાયકે ધ્યાનમેં વિભ્રમકા ક્યા લાભ? અપને આત્માકો અરિહંત સ્વરૂપમેં જાનનેમેં વિભ્રમકી કોઈ બાત હી નહીં.’ વિભ્રમ નથી, નિભ્રમ છે— ભ્રમ રહિત છે. ભગવાન હું જ અરિહંત છું, હું જ સિદ્ધ છું. મારી પર્યાયમાં અરિહંત, સિદ્ધપણું છે. બહારથી ચીજ આવતી નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- અનંતા સિદ્ધ નીકળે છે.

ઉત્તર :- અનંતા સિદ્ધ નીકળે છે. અનંતાનંત કેવળજ્ઞાનની પર્યાય (નીકળે છે). શું રાગમાં, પુણ્યમાં (એ) પર્યાય પડી છે? નિમિત્તમાં પડી છે? પોતાની એક સમયની પર્યાયમાં પડી છે? અરિહંત પદમાં—ધ્રુવમાં પડી છે. એમ કહે છે, જુઓ! સમજ્યા?

‘યહી બ્રાન્તિકે અભાવકી બાત અપને આત્માકે સિદ્ધરૂપ ધ્યાનેકે સંબંધમેં ભી સમજની ચાહિએ. શંકા કા સમાધાન એક દૂસરી સિદ્ધાંત દષ્ટિસે ક્રિયા ગયા હૈ. વહ યહ કિ સર્વ દ્રવ્યમેં ઉનકી ભૂત ઓર ભાવિ સ્વપર્યાયેં દ્રવ્યરૂપસે તદ્દઆત્મક હુઈ સદા સ્થિર રહતી હૈ, સદા સ્થિર રહતી હૈ.’ શાશ્વત શક્તિ અંદર અરિહંત સિદ્ધની પર્યાય આત્મામાં પડી છે.

મુમુક્ષુ :- આત્મામાં બંડલ વાળીને મુકી છે?

ઉત્તર :- હા, બંડલ વાળીને મુક્યું છે. ખોલે એટલી વાર છે. બંડલ આ કાગળના બંડલ એમ પણ નહિ. અંદર પડી છે પ્રગટ.. પ્રગટ સત્ સ્થિર, સદા સ્થિર શાશ્વત બિંબ અંદર અરિહંત સિદ્ધપદ પર્યાય આત્મામાં પડી જ છે.

‘દ્રવ્યસે ઉસકી સ્વપર્યાય કભી જુદી નહિ હોતી. ન દ્રવ્ય ભી સ્વપર્યાયસે કભી જુદા હોતા હૈ. ઇસ સિદ્ધાંતકે અનુસાર ભવ્ય જીવોમેં ભાવિ અરહંત પર્યાય દ્રવ્યરૂપસે તદ્દઆત્મક હુઈ સદા વિદ્યમાન હૈ. અથવા ભવ્ય આત્મામેં સદા સ્થિત, સત્રૂપ અરહંત પર્યાયકે ધ્યાનમેં વિભ્રમકી કૌનસી બાત હૈ?’

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- ઇ બધી અંદર શક્તિ બધી પડી છે. બધી એકની એક વાત છે. કારણપરમાત્મા અરિહંત પદ પડ્યું છે, સિદ્ધપદ પડ્યું છે. અનંત છે. આત્મામાં અનંત સિદ્ધ પદ ભરેલા છે. અનંત સિદ્ધ પદ, અનંત કેવળજ્ઞાન પદ, અનંત કેવળદર્શન પદ આત્મામાં ભરેલું છે. બાકી શું છે? સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- આ ક્યાં ભ્રમણામાં ક્યાં આવે? એમ કહે છે. અહીં મફતનો રાડ પાડે છે એટલે કહે છે કે, અંદર જોવાને નવરો થતો નથી. કાં તો શરીરનો રોગ ને કાં તો પાપના પરિણામ ને કાં તો પુણ્યના પરિણામ જોવામાં રોકાઈ ગયો છે. હું અંદર કોણ છું? ખબર નથી. સમજાણું કાંઈ?

‘જહાં દ્રવ્યકી જિન સ્વપર્યાયોંકા ઉલ્લેખ હૈ વે દ્રવ્યાંતરકે સંયુક્ત બિના હી સ્વભાવસે હોનેવાલી વસ્તુ પ્રદેશ પિંડકે રૂપમેં... વસ્તુ પ્રદેશ પિંડકે રૂપ મેં સ્વભાવિક દ્રવ્ય પર્યાય હૈ. ઇનકે વિપરીત જો દ્રવ્યાંતરસે સ્વયંસે ઉત્પન્ન હોનેવાલી પ્રદેશ પિંડરૂપ પર્યાય હોતી હૈ ઉન્હેં વિભાવિક દ્રવ્યપર્યાય કહતે હૈં.’ વિકાર આદિ. ‘યે જીવ ઔર પુદ્ગલ દોનોં દ્રવ્યમેં હોતી હૈ.’ સંયોગ પર્યાય હોતી હૈ ઉનકા દ્રવ્ય મેં ‘સદા અસ્તિત્વ નહીં રહતા.’ પેલી વિકારી. એમ કહે છે. ‘ઇસકે લિએ’ મૂલ મેં ‘સર્વદા સત્’ એસે પદાર્થકા પ્રયોગ ક્રિયા ગયા હૈ.’ નવી ઉત્પન્ન થાય છે ને એટલે ઇ રીતે (કહ્યું છે). એની ટીકા છે. પણ પાઠમાં છે, જુઓને! ભગવાનઆત્માની જેટલી શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ (થાય છે એ) બધી અંદર પડી છે. ત્રણકાળમાં ક્યાંય બહારથી આવવાની નથી. નહિતર એને દ્રવ્ય જ કહેવામાં ન આવે. સમજાણું?

અહીં પણ એ કહ્યું. જુઓ! સમજાણું? શું કહ્યું? જુઓ! આમાં શું કહ્યું? જે પુરુષ મોટો ભાર લઈને એક દિવસમાં સો યોજન જાય તો ભુવનતળમાં આઠ કોસ સુધી શું કામ ન જાય? એ આમાં આવી ગયું ને? ‘શ્લોકકી નીચેકી પંક્તિમેં ઉપરલિખિત ભાવકો દષ્ટાન્ત દ્વારા સમજાતે હૈં :-’ એ વાત જે હવે કહેશે એનો દાખલો આમાં ‘મોક્ષ પાહુડ’માં ૨૧ (ગાથામાં) આવશે. ૨૧ માં એ દાખલો આવશે. જે સો યોજન ચાલવાની શક્તિ છે એને અડધું યોજન કાપવું શું? એમ આત્માના પુરુષાર્થથી અંદર ઉગ્રથી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પર્યાય પ્રગટ કરી છે અને મોક્ષની તૈયારી છે એને હવે સ્વર્ગમાં જવું હોય તો કેટલું? એ તો વચમાં આવ્યા વિના રહે નહિ. એનો પુરુષાર્થ સ્વભાવ ઉપર છે. બાકી રાગ રહે છે તો એ સ્વર્ગમાં જાય છે, એની કાંઈ વિશેષતા નથી. વિશેષ કહેશે...

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ)